

УДК 331.104

Симоненко Т. Г.

**ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ ТЕМПІВ ЗРОСТАННЯ
ПРОДУКТИВНОСТІ ПРАЦІ І ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ В УКРАЇНІ
В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ**

У вітчизняній економіці посилюються кризові явища, які значною мірою обумовлені наслідками світової фінансової кризи 2008 року. Конкурентоспроможність України має низький рівень, що посилюється тенденціями світової глобалізації й зростанням конкуренції на світових ринках, вступом країни у Всесвітню організацію торгівлі, наявним дефіцитом дешевих енергоносіїв, низьким рівнем ефективності промислових підприємств. Більша частина українських виробничих підприємств має проблеми, пов'язані з недостатнім рівнем якості вироблених товарів і послуг та їх цінності для споживача, неефективним внутрішньо-фірмовим менеджментом, нестачею коштів на здійснення інновацій, зростанням цін на сировинні ресурси, загальним надлишком штатної чисельності персоналу одночасно із дефіцитом робочої сили певної компетенції та якості.

Внаслідок різких змін попиту, скорочення обсягів виробництва та продажу фірм, організацій і підприємств усіх галузей національної економіки впродовж жовтня 2008 року – лютого 2009 року в Україні відбувалися (і продовжуються в наступний час) процеси вивільнення робітників, зменшення рівня заробітних плат та купівельної спроможності населення. За даними Державного комітету статистики України темпи зростання реального ВВП у 2008 році до 2007 року скоротилися до 102,1 % (у 2007 та 2006 роках – 107,9 % та 107,3 % відповідно), обсяг промислового виробництва у січні 2009 року відносно січня попереднього року скоротився на 34,1 %, реальна заробітна плата на – 11,8 %, індекс споживчих цін виріс на 22,3 %, кількість зареєстрованих безробітних збільшилась на 238 тис. осіб і становила 901 тис. осіб [1].

Необхідно звернути увагу на середній розмір допомоги по безробіттю, який у січні 2008 року склав 360 грн, а у січні поточного року – відповідно 604 грн [1], що у сукупності із зростанням кількості зареєстрованих безробітних створює додаткове навантаження на державний бюджет. Витрати Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття є досить суттєвими, наприклад, у січні 2009 р. на допомогу по безробіттю спрямовано 306,3 млн грн [1].

Зазначені процеси можуть призвести до скорочення бази оподаткування, зменшення надходжень до державного бюджету і збільшення незапланованих видатків у 2009 році, тобто до виконання соціальних програм не в повному обсязі, затримки виплат або неповних виплат заробітної плати працівникам бюджетної сфери та пенсій пенсіонерам. Зниження життєвого рівня населення супроводжується також збільшенням сум несплаченої заробітної плати. Так, сума заборгованості з виплати заробітної плати у вересні 2008 року становила 695 млн грн [1], і мала значення дуже близьке до мінімального за весь рік. Але протягом жовтня 2008 року – січня 2009 року в цілому по Україні розмір заборгованості швидко збільшувався, досягши значення 1525 млн грн станом на перше лютого 2009 року [1]. Наявні негативні тенденції в економіці, політична нестабільність в країні та значне соціальне навантаження держбюджету поточного року є факторами ризику виникнення соціального конфлікту.

Метою даної роботи є проведення нової компенсаційної політики, яка забезпечить появу систем компенсацій іншого якісного рівня, підвищення продуктивності праці, збереження соціальної захищеності людей і росту рівня життя населення.

Таким чином, Україні необхідно розв'язати цілу низку важливих і складних задач щодо забезпечення соціального захисту і запобігання зниженню рівня життя, припинення

вивільнення працівників підприємств і організацій та підвищення рівня зайнятості економічно активного населення, зростання рівня заробітної плати, збільшення обсягів виробництва продукції та надання послуг вітчизняними фірмами усіх форм власності, збереження тенденції та збільшення темпів зростання реального ВВП країни. Поставлений комплекс задач вимагає, в першу чергу, істотного підвищення конкурентоспроможності та ефективності української економіки, її галузей та окремих підприємств і організацій, у тому числі, шляхом підвищення конкурентоспроможності промислових підприємств.

Одним з найбільш об'єктивних показників, які використовуються для оцінки ефективності, стану та порівняння між собою економік держав, регіонів або підприємств є продуктивність. Про доцільність використання даного показника свідчить позиція Українського Центра продуктивності Міністерства праці і соціальної політики: «Для менеджерів ціль - прибуток підприємства, для персоналу - заробітна плата... Продуктивність праці залежить від продуктивності й інтенсивності капіталу. У свою чергу, рентабельність виробництва визначається продуктивністю капіталу і часткою прибутку в доданій вартості. Таким чином, бажаючи досягти своїх цілей, кожна зі сторін, що бере участь у виробничому процесі, може домогтися цього тільки завдяки підвищенню продуктивності. Рівень продуктивності фактично характеризує рівень ефективності керування підприємством...» [2].

Важливість показника продуктивності відзначена в звіті Всесвітнього банку «Зростання продуктивності в Східній Європі і колишньому Радянському Союзі», підготовленого на початку 2008 року: «Зростання продуктивності – це єдиний найбільш важливий показник довгострокового здоров'я економіки. Підвищення продуктивності збільшує прибутковість підприємства. З більш високими прибутками підприємства мають можливість: інвестувати кошти в нові технології і створення нових товарів; завоювання нових ринків; наймання більшої кількості робітників; платити більш високу заробітну плату; поліпшити умови праці і підвищувати життєві стандарти. У той же час, більш високі прибутки, коли вони виникають на конкурентному ринку, допомагають залучити на нього нові фірми і стимулюють технологічні інновації, що можуть потім змусити існуючі підприємства стати більш ефективними» [3, стор. XVII - XVIII].

Незважаючи на важливість показника продуктивності як на думку вітчизняних, так і закордонних фахівців, Державний комітет статистики України з 1994 року не веде розрахунків показника продуктивності. У протиположності українським державним органам влади моніторинг і оцінку рівня продуктивності в Україні здійснюють різні міжнародні організації, з яких найбільш представницькими є Міжнародна організація праці (МОП) і Всесвітній банк (ВБ). У більшості випадків оцінку продуктивності в країні проводять шляхом віднесення національного ВВП до чисельності зайнятих в економіці людей, розрахунок виконується з урахуванням паритетів купівельної спроможності (ПКС) на певний рік.

За даними МОП [4] у 2006 році рівень продуктивності (з урахуванням паритетів купівельної спроможності – ППС по 2000 року) склав:

- усього у світі – 19 834 \$ на одну людину;
- в країнах з розвинутою економікою (США, Канада, Австралія, Японія, Норвегія, Швейцарія, Ізраїль, Нова Зеландія й ін.) і Європейського союзу – 62 952 \$ на одну людину;
- в країнах центральної і південно-східної Європи (не члени Євросоюзу), а також СНД - 18 121 \$ на одну людину.

Країни з розвинутою економікою мають рівень продуктивності майже в 3,2 рази вище, ніж в середньому в світі, і майже в 3,5 рази вище аналогічного показника країн СНД, центральної і південно-східної Європи (не членів Євросоюзу). Це значить, що конкурентоспроможність економік розвинутих країн істотно перевищує конкурентоспроможність економік інших країн. Отже, розвинуті країни мають можливість: одержати переваги на глобальних і локальних ринках; збільшувати прибутковість своїх підприємств; розвивати інновації і підвищувати життєві стандарти.

Розглянемо рівень продуктивності праці в Україні у порівнянні з аналогічним показником деяких країн-членів СНД – Російської Федерації, Білорусі, Казахстану; країн-членів ЄС – Німеччини, Польщі, Угорщині; а також країн-лідерів – США та Японії (табл. 1).

Таблиця 1

Продуктивність праці по окремих країнах за 2000–2006 роки [4]

Країна	Рік	Продуктивність праці одного зайнятого (ПКС 1990), US\$/люд.	Співвідношення з рівнем продуктивності, %		
			в США	в Японії	в Німеччині
Україна	2000	2742,29	9,65	13,22	14,49
	2001	3026,21	10,68	14,59	15,82
	2002	3214,96	11,27	15,49	16,82
	2003	3552,24	12,26	16,90	18,63
	2004	4014,23	13,45	18,60	20,80
	2005	4154,01	13,61	18,90	21,33
Білорусь	2000	6466,25	22,77	31,18	34,17
	2001	6794,80	23,97	32,77	35,51
	2002	7167,07	25,12	34,53	37,49
	2003	7707,08	26,59	36,66	40,41
	2004	8630,69	28,92	40,00	44,71
	2005	9490,62	31,10	43,18	48,73
Казахстан	2000	5545,21	19,52	26,74	29,31
	2001	6306,51	22,25	30,41	32,96
	2002	6891,81	24,15	33,20	36,05
	2003	7499,21	25,88	35,68	39,32
	2004	8183,43	27,43	37,93	42,39
	2005	8954,43	29,34	40,74	45,97
Російська Федерація	2000	5273,26	18,57	25,43	27,87
	2001	5569,05	19,65	26,86	29,10
	2002	5866,49	20,56	28,26	30,69
	2003	6329,22	21,84	30,11	33,19
	2004	6822,77	22,87	31,62	35,35
	2005	7296,63	23,91	33,20	37,46
Німеччина	2000	18921,40	66,62	91,24	
	2001	19134,45	67,50	92,28	
	2002	19118,16	67,00	92,11	
	2003	19071,24	65,80	90,73	
	2004	19302,89	64,69	89,46	
	2005	19477,03	63,82	88,62	
	2006	20018,33	64,07	89,12	

Продовження таблиці 1

Країна	Рік	Продуктивність праці одного зайнятого (ПКС 1990), US\$/люд.	Співвідношення з рівнем продуктивності, %		
			в США	в Японії	в Німеччині
Угорщина	2000	7136,42	25,13	34,41	37,72
	2001	7448,91	26,28	35,92	38,93
	2002	7792,35	27,31	37,54	40,76
	2003	8133,95	28,07	38,69	42,65
	2004	8552,05	28,66	39,64	44,30
	2005	8920,44	29,23	40,59	45,80
	2006	9290,69	29,73	41,36	46,41
Польща	2000	7304,11	25,72	35,22	38,60
	2001	7388,00	26,06	35,63	38,61
	2002	7494,85	26,27	36,11	39,20
	2003	7787,40	26,87	37,05	40,83
	2004	8206,69	27,50	38,03	42,52
	2005	8506,42	27,87	38,70	43,67
	2006	8998,65	28,80	40,06	44,95
Японія	2000	20737,79	73,01		109,60
	2001	20736,32	73,15		108,37
	2002	20755,51	72,74		108,56
	2003	21020,71	72,53		110,22
	2004	21576,78	72,31		111,78
	2005	21978,66	72,02		112,84
	2006	22461,11	71,89		112,20
США	2000	28403,40		136,96	150,11
	2001	28347,04		136,70	148,15
	2002	28534,69		137,48	149,25
	2003	28982,15		137,87	151,97
	2004	29838,65		138,29	154,58
	2005	30518,82		138,86	156,69
	2006	31245,40		139,11	156,08

У період з 2000 по 2005 роки в Україні відбувалося зростання рівня продуктивності праці. При цьому значення показника в 2005 р. збільшилося стосовно 2000 року у 1,51 рази. Це підтверджується оцінками фахівців ВБ, по яких збільшення продуктивності праці в Україні за той же період склало 1,43 рази [3], а також українськими експертами [5], що говорять про підвищення продуктивності праці за період 2000–2006 роки також у 1,51 рази.

Не дивлячись на істотний приріст продуктивності праці в Україні за 6 років, до 2006 року значення цього показника 4154 \$/люд. залишилося набагато нижчим, ніж у її основних конкурентів по СНД. У Російській Федерації продуктивність праці вище, ніж в Україні в 1,76 рази; в Казахстані – у 2,16 рази; в Білорусі – у 2,28 рази. Одним з результатів низької продуктивності праці в нашій країні є ослаблення конкурентних позицій вітчизняних товарів на традиційних для них ринках країн співдружності аж до втрати частки ринку.

Зіставлення України по продуктивності праці з такими країнами Східної Європи як Угорщина і Польща, що є в даний час членами ЄС, виглядає аналогічно в порівнянні з Білорусією і Казахстаном. Гірше виглядає ситуація з забезпеченням конкурентоспроможності вітчизняної економіки в порівнянні з найбільш вагомими країнами Євросоюзу, наприклад, Німеччиною, де рівень продуктивності праці в 2005 р. 19477 \$/люд. перевищує значення українського показника в 4,69 рази. Якщо проводити порівняння з ЄС у цілому, то за даними ВВП рівень українського показника продуктивності праці складає близько 26 % від загального показника країн Євросоюзу [3, стор. 3]. Експерти українського видання «Дзеркало тижня» оцінили це співвідношення на рівні 25 % [5], а міністр економіки України Б. Данілішин назвав – 30 % [6].

Оцінки різних джерел практично не відрізняються, тому можна з високою вірогідністю зробити висновок про відставання продуктивності праці в Україні від європейських держав у 4 рази. Відставання в 2005 р. продуктивності праці у вітчизняній економіці від світових лідерів США (30518 \$/люд.) і Японії (21978 \$/люд.) склало відповідно 7,4 і 5,3 рази.

Аналіз продуктивності праці в Україні і деяких країнах свідчить про необхідність нарощування даного показника більш високими темпами, чим 1,5 рази за 6 років. В останні роки середньорічний приріст продуктивності праці в Україні знаходиться на рівні 7,2 % [5], що перевищує темпи приросту продуктивності праці в розвинутих країнах 1,7–2,1 % у рік [3]. З урахуванням того, що на світовому ринку промислових товарів зміцнюють позиції відносно молоді конкуренти такі як Китай і Індія, що демонструють середньорічний ріст продуктивності праці 8–10 %, Україні необхідно ліквідувати відставання від розвинутих країн у 4–7 разів максимум за 10 років. Така задача передбачає середньорічний приріст рівня продуктивності праці не менш 22 %.

Задачу прискорення темпів приросту продуктивності праці в Україні варто вирішувати нерозривно з питанням компенсації робітникам за працю, яка повинна відповідати досягнутим результатам праці і стимулювати весь персонал до підвищення ефективності. Основою компенсації за працю в будь-якій економіці є заробітна плата. Тому організація оплати праці дуже впливає на формування компенсаційної політики країни в цілому, окремих галузей економіки і конкретних підприємств, зокрема. Для формування і диференціації розмірів заробітної плати в Україні використовується тарифна система, яка включає: тарифні сітки, тарифні ставки, схеми посадових окладів і тарифно-кваліфікаційні характеристики (довідники).

Складність виробничого устаткування за останні 10–15 років істотно виросла. Практично у всіх сучасних технологічних процесах і процесах керування використовуються інформаційні технології і комп'ютерна техніка. Великі технічні інновації у виробничому устаткуванні, технологіях виробництва, процесах і методах керування пред'являють нові кваліфікаційні вимоги до персоналу. Але існуюча в нашій країні система кваліфікаційних довідників не встигає вчасно реагувати на виникаючі в промисловості й у цілому економіці держави потреби по коректуванню кваліфікаційних вимог по конкретній професії або посаді. На додаток до цього державна система професійної освіти готує робочі кадри відповідно до вимог, що істотно відстають від рівня розвитку підприємств.

Компенсаційна політика держави повинна будуватися таким чином, щоб плановані темпи росту середньої заробітної плати в країні відповідали темпам росту національної продуктивності праці. В Україні максимальний розмір тарифних ставок і окладів законодавством не обмежується. Однак держава встановлює і жорстко регулює розмір мінімальних гарантій в оплаті праці. Так, починаючи з 1999 р., в нашій країні проводилася політика державного регулювання мінімального рівня оплати праці, спрямована на прискорений ріст рівня заробітної плати громадян, що відповідає прогресивній моделі співвідношень темпів зростання заробітної плати та продуктивності праці. Співвідношення темпів росту мінімальної, номінальної і реальної заробітної плати в Україні показано на рис. 1. Отримані результати для економіки країни носять як позитивний, так і негативний характер.

З одного боку, крім посилення соціальної захищеності підвищення середньорічної реальної заробітної плати збільшує купівельну спроможність населення і стимулює національні ринки. З іншого боку, за даними МОП, за період 2000–2006 роки середній темп приросту середньорічної реальної заробітної плати склав 19,2 % при середніх темпах приросту продуктивності праці 7,2 % [4]. Таким чином, у вітчизняній економіці приріст заробітної плати майже в 2,7 рази перевищив приріст продуктивності праці. Це, у першу чергу, обумовлено необґрунтовано високим темпом нарощування рівня мінімальної заробітної плати в порівнянні з темпами росту національного ВВП.

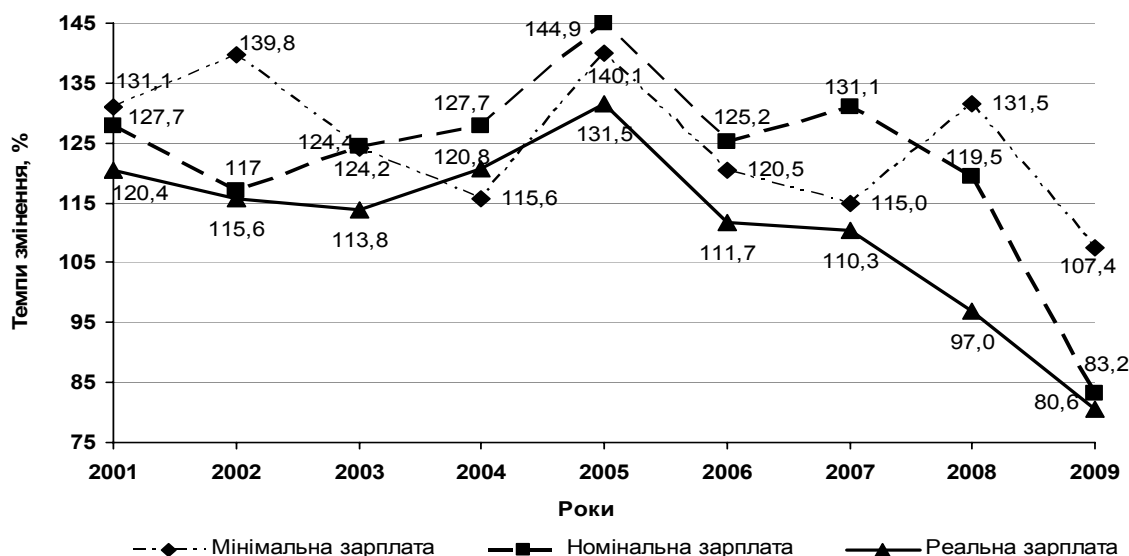

Рис. 1. Змінення мінімальної, номінальної та реальної зарплати в Україні за даними [1] (2009 рік: дані по мінімальній зарплаті вказані станом на кінець року, по номінальній та реальній – відношення січня 2009 року до грудня 2008 р.)

При визначенні компенсаційної політики, оптимального співвідношення темпів зростання заробітної плати та продуктивності праці необхідно враховувати, що вітчизняним підприємствам (особливо промисловим) притаманні особливості, які мають значення при формуванні підходів до винагороди персоналу, визначальних принципів компенсації праці, а також реформування компенсаційних систем:

- ринок України може вжити близько 20–30 % продукції великих промислових підприємств, тому основною метою маркетингової діяльності повинне бути завоювання світових ринків;
- продуктивність праці підприємств України у 5–7 разів (по окремих галузях у 10–20 разів) нижче, ніж у країнах ЄС, Японії і США;
- внаслідок низької продуктивності праці рівень заробітної плати працівників у 4–5 разів нижче, ніж в країнах ЄС, [4];
- національна промисловість використовує морально застарілі технології і фізично зношене устаткування з високим рівнем енергоспоживання, що вимагає вживання заходів по його заміні і прискореному інноваційному розвитку виробничих підприємств;
- потреби української промисловості в таких енергетичних ресурсах як газ і нафта можуть бути задоволені тільки за рахунок їхнього імпорту за світовими цінами, що вимагає повсюдного впровадження енергозберігаючих технологій;
- продукція вітчизняних підприємств характеризується високим рівнем собівартості і уступає за рівнем споживчих якостей закордонним аналогам;

- низька технологічна дисципліна робітників при виготовленні деталей, складанні виробів, та в цілому у виробничому процесі погіршує якісні характеристики продукції;
- впровадження нових технологій і устаткування, що забезпечують світовий рівень якості й енергозбереження, пред'являє принципово нові вимоги до підготовки персоналу;
- механізми керування українських підприємств не використовують повною мірою можливості сучасних інформаційних технологій, що змушує виконувати значний обсяг рутинних робіт, які не створюють доданої вартості;
- до фінансової кризи 2008 р. ринок праці по робочих професіях характеризувався перевищенням попиту над пропозиціями, особливо по робочих професіях;
- практично у всіх працівників вітчизняних підприємств сформований негативний стереотип трудового поведіння «сховати або приховати помилку (проблему)», що обумовлено широким поширенням покарань, як інструмента стимулювання, тому необхідно забезпечити не просто якість продукції, а, перш за все, якість та ефективність бізнес-процесів.

У загальному випадку при визначенні оптимального співвідношення темпів зростання заробітної плати та продуктивності праці для українських підприємств та організацій всіх форм власності з урахуванням ряду особливостей національної економіки варто виділити наступні цільові напрямки компенсаційної політики:

- стимулювання росту продуктивності праці, як на рівні підприємств, так і в цілому національної економіки;
- стимулювання скорочення собівартості виробництва продукції, особливо витрат енергоресурсів;
- перехід на процесний підхід до керування якістю;
- упровадження сучасних економічних механізмів керування із широкомасштабним застосуванням інформаційних технологій;
- залучення, формування, розвиток і утримання компетентних працівників;
- стимулювання випуску принципово нових видів продукції;
- доведення рівня трудових компенсацій у грошовому вираженні до рівня, що забезпечує конкурентоздатність на ринку праці з країнами ЄС;
- забезпечення випереджальних темпів росту продуктивності праці над темпами росту заробітної плати;
- забезпечення норм трудового законодавства.

ВИСНОВКИ

Запропонований в роботі підхід до побудови компенсаційної політики держави враховує, що плановані темпи росту заробітної плати в країні будуть відповідати темпам росту національної продуктивності праці.

Проведення нової компенсаційної політики повинне забезпечити появу систем компенсацій іншого якісного рівня, що характеризуються простотою, функціональністю і забезпечують баланс інтересів працівників і стратегічних цілей фірми, стимулюють ріст якості і продуктивності праці і конкурентоздатності всього підприємства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Соціально-економічне становище України за січень 2009 року / Повідомлення Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Позиція Українського Центра продуктивності Міністерства праці і соціальної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.productivity.dn.ua/productivity.htm>.
3. Alam A. *Unleashing prosperity: productivity growth in Eastern Europe and the former Soviet Union*. – The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank: ©2008, Washington, DC 20433.
4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ilo.org.ua.
5. Ревенко А. *Забута продуктивність праці* / А. Ревенко // Дзеркало тижня. – від 21.03.2008. – № 15.
6. Міністр економіки : *Банківські кредити розкручують інфляцію* [Електронний ресурс] / Ю. Сколотяний // Дзеркало Тижня. – 02.02.2008 рік . – № 4.